

УДК 321

Л.СТАРЕЦЬКА

ПЕРЕХІДНІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ:**МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Останніми роками широкі регіони світу, держави на території колишнього СРСР і Східної Європи переживають час радикальної реформації, прагнуть у ті чи інші терміни перейти в якісно новий суспільний стан. У зв'язку з цим у науковій літературі широко використовуються поняття "перехідний період", "перехідний процес". Тобто осмислення сучасного періоду розвитку при будь-яких підходах і дослідницьких завданнях обов'язково пов'язане з проблемою "перехідності" як з якісно своєрідним і відносно конкретним суспільно-історичним феноменом. Звичайно, дослідження суті перехідних процесів вже раніше мало місце у працях західних учених. Особливо це стосувалося тоталітаризму. Осмислювались не тільки його суть, а й шляхи та способи виходу з такого аномального стану. Це передусім дослідження Ф.Хайєка, Т.Адорно, Х.Арендт. Багато літератури присвячено емпіричному й теоретичному аналізу перехідних процесів, які вже здійснилися в післявоєнній Європі (Німеччині, Іспанії), а також теорії модернізації (традиційних суспільств у індустріальні, "модернізації навздогін").

Чи можуть ці дослідження достатньо і глибоко пояснити сучасні складні явища і процеси, що відбуваються в країнах зі змінними перехідними ситуаціями, чи є ці та інші теорії достатньо повними й універсальними, аби пояснити різноманітні перехідні процеси? Можна стверджувати, що лише частково, бо ці теорії дещо обмежені в евристичних і прогностичних можливостях, вони не є загальною теорією перехідного процесу. Частіше аналізується одна країна, або одна сфера (як правило, економічна) суспільства, або перехід від однієї суспільної системи до іншої. Все це актуалізує продовження подібних досліджень, адже створення методологічних основ загальної теорії перехідних процесів (періодів) сьогодні необхідне і важливе в контексті розв'язання практичних проблем. Тим паче, що інколи побутує думка про те, ніби терміни "перехідний період", "перехідний процес" використовуються лише як публіцистичний штамп і не мають жодних наукових параметрів.

На нашу думку, висхідними методологічними засадами аналізу перехідності процесів, періодів можуть бути наступні.

Зазначимо, що перехідні періоди є загальною закономірністю історичного процесу. Цей висновок впливає з порівняльного аналізу переломних, екстремальних суспільних ситуацій, які відомі з людської історії. Порівняльний аналіз засвідчує, що повторюваність суспільних подій і явищ з особливою закономірністю проявляється в екстремальному, переломному чи перехідному періоді. Спостереження переконують у необхідності вивчення перехідних періодів і процесів із загальних теоретичних позицій.

Наступне. Суспільство є складною динамічною системою, що постійно видозмінюється. Раніше чи пізніше перед кожним суспільством постає проблема вибору, постійно змінюються суспільні форми зв'язку, відбуваються кількісні та якісні зміни. Проблему вибору і кардинальних змін не завжди можна зреалізувати в межах спокійного і плавного суспільного процесу. Навпаки, людська історія — це ланцюг перманентних катаклізмів, війн, революцій, державних переворотів, проміжних станів суспільства. У межах цих переходів вимальовується своя концепція перехідного процесу. У ній дається відповідь, чому і як саме суспільство переходить від одного якісного стану до іншого.

Ще одним важливим аспектом, якому слід приділити увагу, є “зміст” перехідного періоду. Тут потрібно відповісти на запитання, що таке перехідний період, які його якісні характеристики, яка структура перехідного періоду, які етапи (фази) можна у ньому виділити. Адже саме у цей час відбуваються радикальний перерозподіл влади і власності, змінюються суб'єкти і носії цих суспільних атрибутів. Інколи у перехідний період зберігається попередній статус влади і власності, а лише частково змінюються механізми їх співвідношення, отже здійснюється не зміна суспільної системи, а її самооновлення і саморелаксація. Спеціально можуть бути виділені перехідні фази, коли після воєнно-політичних і економічних катастроф на новому рівні відбувається відновлення суспільної системи (наприклад, Японія, Німеччина у післявоєнний час).

З дослідження перехідних станів неминуче виникає питання їх типології. Перехідні механізми створюються взаємодією різних соціально-політичних сил і засобів. Спосіб їх взаємодії виражає тип перехідного періоду. Можна виділити такі типи: революційний — коли радикальність і швидкість максимальні; еволюційний — розтягнутий; інноваційний — орієнтований на створення принципово нового соціально-політичного режиму; імітаційний — який повторює досвід інших суспільств (“модернізація навздогін”); центристський — з перевагою лідерства в регулюванні перехідних механізмів центральної влади; масовий — з перевагою широкої суспільно-громадської самодіяльності. Ця типологія не є універсальною, але

певним чином пояснює, як саме відбуваються зміни. Є й інші типи моделей переходу: лінійна, або класична, — розглядає історію як лінійний соціально-політичний прогрес; циклічна, де історія — це замкнуті цикли (кола) — народження, розквіт, занепад і загибель соціальних утворень (етносів, культур, державних систем); синтетична, лінійно- (чи стадіально) циклічна, в якій історичний процес можна уявляти у вигляді спіралі, коли суспільство на висхідному витку свого розвитку ніби повертається кожного разу до розв'язання в принципі аналогічних проблем.

Типологія перехідних процесів вимагає уточнення категоріального апарату. Ці категорії “перехідний період”, “перехідний процес” як й інші наукові категорії, повинні мати не тільки власне окреслене смислове поле, а і в змістовому смислі чітко співвідноситись з суміжними поняттями. У даному випадку може йтися про понятійні ряди “революція”-“трансформація”-“реформа”, “критична ситуація”-“криза”-“катастрофа”. Зміст цих та інших понять виявився останнім часом дещо розмитим у зв'язку з їх частим застосуванням у популярній літературі та публічних дебатах.

У межах категоріальної ідентифікації перехідного процесу необхідно також виявити їх структуру, встановити напрями розвитку. Це полегшить відповіді на питання, чи може перехідне суспільство з відносно однаковою інтенсивністю розв'язувати питання перетворень одночасно у декількох сферах, чи необхідно віддавати пріоритети якійсь одній сфері чи напрямку. На думку декотрих сучасних аналітиків, однією з причин суперечливості та невдачі сучасних реформ у нашому суспільстві є те, що радикальні перетворення починались одночасно з політичної і економічної сфер життя, хоча у жодному з попередніх режимів політична демократизація не збігалася за часом з лібералізацією економіки. Як стверджують інші дослідники, одним з категоричних імперативів перехідного періоду є системність перетворень. Системність означає й погодженість перехідних заходів і механізмів, по-перше, за спрямуванням, по-друге, за часом. Найвірогіднішою є відмінність у масштабах часу. Наприклад, нові політичні інститути можна організувати впродовж декількох місяців, а економічні реформи потребують багатьох років. Зараз все більше постає дилема: чи можливий кардинальний злам соціально-економічних структур в умовах зростаючого політичного плюралізму і посиленні статусу та ролі представницьких органів влади? Відповіді на ці питання мають не тільки теоретичне, а й суто практичне значення.

Ще однією проблемою є вивчення співвідношення національно-специфічних і загальних інтернаціональних факторів у перехідних процесах. Це проблема і причин перехідних ситуацій, і їх спрямування, бо розвиток перехідного процесу — це відносно самостійна проблема. Передусім потрібно брати до уваги національно-специфічно умови, в яких відбувається даний

процес. При цьому важливу роль мають і суто кількісні показники — розміри держави, кількість населення, час існування старої системи, а також історичні традиції у різних суспільних сферах, геополітичні умови держави. Відмінності стосуються не тільки темпів перетворень, соціально-економічних результатів, а й сутності процесу. Наприклад, у країнах Східної Європи в достатньо короткий час вдалося створити основи нової політичної й економічної систем, а в країнах колишнього Союзу замість справжньої економічної та політичної демократизації спостерігаються специфічні форми неототалітаризму, коли під прикриттям демократичних гасел відроджуються неототалітарні форми влади і власності. Спостерігаючи сучасні суспільно-політичні процеси, ми зауважуємо, що однотипні перехідні процеси, які мали спільний мотив і однакову мету, відбуваються по-різному в специфічних соціальних середовищах. Найсуттєвішими особливостями, які повинні бути враховані дослідниками перехідних процесів, є наступні. У посткомуністичних країнах немає передумов у вигляді товарного виробництва, ринку, правової держави, системи цінностей, здатної адаптуватися до нововведень технологічного, матеріального і політичного характеру. Тому ідеолгія і реальна поведінка людей в умовах модернізаторського процесу суттєво відрізняються у зв'язку з тим, що уявлення про сучасне суспільство у них формується не на основі реально функціонуючих структур, а більшою мірою на основі аналогів із західним суспільством. Зміна типу історичного розвитку цих країн супроводжується зростаючою дезінтеграцією попередніх структур і зв'язків, втратою усталених форм ідентифікації, посиленням конфліктності. Це робить процес нестійким, хвилеподібним, некерованим. Реформи, які проводяться, виходять, в принципі, за межі складеного менталітету основної маси населення. Модернізація та її успіх багато в чому залежать від подолання соціокультурних суперечностей.

Чи взагалі можливе створення загальної теорії перехідного процесу, настільки повної, щоб передбачити розвиток цього процесу і навіть спрямовувати його? Для хоча б часткового розв'язання цих завдань принципово знати від чого і до чого відбувається суспільний перехід, які якісні й кількісні характеристики цих суспільно-політичних альтернатив, який приблизно термін, тривалість перехідного періоду. Визначення початку і тривалість в очах сучасників та їх наступників будуть, звичайно, різними, а тривалість перехідних процесів може охоплювати період від декількох десятиріч до зміни поколінь.

Крім того, перехідний процес — це період, в якому з необхідністю співіснують, поєднуються старе й нове. Тому потрібно враховувати рухливу динаміку й співвідношення старого й нового у часі і просторі. Адже нове з'являється поступово, спираючись на старе, що його породжує як основу

свого розвитку. Нові перехідні форми й відносини як своєрідний еволюційний міст є нестійкими, можуть бути зруйновані, бо не витримують конкуренції зі старими структурами, зв'язками. Тим паче, що часто суспільні зміни залежать від суб'єктивного фактору (енергії мас, традицій, еліти та ін.).

Підсумовуючи, зазначимо: деякі наші посилення мають більше філософсько-методологічний, аніж конкретно-змістовий характер. Але тільки на їх основі можлива побудова прагматичних концепцій і навіть вироблення практичних програм перехідних заходів. Безсумнівними є дві обставини — теорія політичних процесів повинна мати інтегративний характер, поєднувати методологічну й ідейну своєрідність і специфіку різних теоретичних підходів — філософського, економічного, політичного, соціокультурного. Інтегративна суть тієї теорії визначається самою природою перехідного процесу, в якому окремі напрями й аспекти взаємозалежні і з необхідністю визначають один одного. При аналізі сучасного перехідного процесу, зокрема в Україні, необхідно усвідомлювати й те, що суспільні науки у цьому випадку входять у галузь нових, унікальних явищ, де вони вже зіткнулися з обмеженістю своїх пізнавальних можливостей.

1. *Даль Р.* Пути перехода к демократии // *Политика*-1991. — №10. — С.36–44.
2. *Бистрицький Є.* Політична філософія посткомунізму: горизонти методології // *Політ. думка*-1995. — №1. — С. 3–11.
3. *Мухеев Р.Г.* Модернизация посткоммунистических режимов: ее специфика и возможности в России. // *Вестн.* — Моск. гос. ун-та. Сер.12.— 1993. — № 3. — С. 40–47.

L. Starets'ka

TRANSITION SOCIAL-POLITICAL PROCESSES : METHODOLOGICAL ASPECTS OF RESEARCH

The concepts “transitional period” and “transitional process” that are analysed in the article are referred to as common phenomena of historical processes. The list of the typical concepts and of their particular characteristic features is given.

Within the frames of categorical identification, the structures of these concepts and directions of their development were found out.